

TÜRKİYE'DE PARA, KREDİ VE FİYAT HAREKETLERİ : 1923 - 73

Prof. Dr. Nuri KARACAN

Makalemizin amacı Türkiye'de 1923 - 73 yılları arasında para, kredi ve fiyat hareketleriyle ilgili başlıca trendleri çıkarmaktır. Bu amaçla faydalanabileceğimiz istatistik veriler zaman içinde iki dönemde önemli farklılık göstermektedir : elimizdeki verilerin çok sınırlı olduğu 1923 - 32 dönemi, ve Merkez Bankasının kurulmasını, istatistiklerin öneminin anlaşılmasını izleyen, mütecanis ve ayrıntılı rakamların bulunduğu 1933 - 73 dönemi. Bu iki dönemi ayrı ayrı ele alacağız ve para arzıyla fiyatlar genel seviyesi arasındaki bağıntıyı incelerken özellikle 1933 - 73 döneminin verilerine dayanacağız. Bunu takiben sırasıyla Türkiye'de malî varlıkların strüktürü, ekonominin kredi strüktürü, faiz hadleri, bankalar ve mevduat, plânlı dönemde para politikası üzerinde duracağız.

Para Arzı ve Fiyatlar : 1923 - 32 Dönemi

Türkiye'de Birinci Dünya Savaşından önce mübadele aracı olarak madenî meskukat (altın lira, gümüş mecdiye) ve Osmanlı Bankası banknotları tedavül etmekteydi. Türkiye'nin bu savaşa girmesi ve savaş ihtiyaçlarının başka kaynaklardan karşılanamaması kâğıt para ihracını zorunlu hâle getirmiş ve özellikle 1915 - 18 tarihleri arasında çoğu Almanya'dan sağlanan avans karşılığında 7 tertip hâlinde çıkarılan 161.0 milyon TL kâğıt para aslî para niteliğini almış; altın liralara, kâğıt para ile alınıp satılan bir meta hâline gelmişti. Para arzındaki hızlı artışa mukabil, savaş sırasında önemli miktarda emek gücünün silâh altına alınması, ithalâtın imkânsız hâle gelmesi, mal ve hizmet arzının azalmasına, fiyatların hızla yükselmesine yol açmıştır. Nitekim "Düyunu Umumiye İdaresi Geçin-

me İndeksi"ne göre 1914 yılında 100 olan fiyat indeksi sayısı 1918 yılında 1897 olmuş, savaşı izleyen yıllarda bir düşüş göstererek 1923 de 1400 hâlini almıştır. Benzer şekilde, altın liranın kâğıt para ile fiyatı 1915 yılı için 100 kabul edilirse, bu sayı 1918 de 454, 1923 de 707 olmuştur¹.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda toplam para arzı, Lozan anlaşması hükümlerine göre tamamen karşılıksız hâle gelmiş 158,7 milyon TL kâğıt para idi. 1915 - 23 yılları arasındaki büyük enflasyon, Cumhuriyetin başlangıç döneminde idarecileri para arzını arttırmaktan alıkoymuş ve tedavül hacmi 1928 yılına kadar fiilen sabit kalmıştır. Para arzı ilk defa, 1928 de çıkarılan 5 milyon liralık ufaklık parayla bir artış göstermiştir. Fakat Merkez Bankasının kuruluşunu izleyen yıllarda para arzı tedricî bir düşüş kaydetmiştir. Nitekim yıllık ortalama itibariyle tedavüldeki banknot 1932 yılında 157.8, 1933 yılında 144.4 milyon TL dir. Görüldüğü gibi 1923 - 32 dönemi para arzı itibariyle son derece istikrarlıdır.

Bu dönemde TL'sının çeşitli ölçülere göre kıymeti önemli farklılıklar göstermektedir. Nitekim, Düyunu Umumiye İdaresi geçinme indeksine göre 1925 - 28 yılları arasında TL'sının değer kaybı yılda ortalama olarak yüzde 4.3 dür. Buna karşılık, binde 916 2/3 ayarında, 7.21657 gram vezninde Türk altın lirasının TL itibariyle borsa dışı fiyatı 1924 - 30 arasında yılda ortalama olarak yüzde 2.0 yükselmiştir. 1924 - 30 yılları arasında TL'sının dış kıymeti ortalama olarak İngiliz Sterlinine oranla yılda yüzde 22.9, Amerikan dolarına oranla yılda yüzde 1.6 düşmüştür. Bu yıllar arasında yurt içinde fiyatlar genel seviyesi yılda ortalama olarak yüzde 4.3, altın fiyatları yüzde 2.0 yükseldiği halde İngiliz sterlininin yılda ortalama olarak yüzde 22.9 kıymet kazanmasına yol açan şey, bu dönemde altına bağlı ve anahtar döviz niteliğinde tek para olan İngiliz Sterlini üzerine yapılan spekülasyonlar ve dış ticaret bilançosu açıklarının 1923-30 arasında yılda ortalama olarak yüzde 8.4 büyümesidir². 1929 buh-

-
- 1 Bu konuda fazla bilgi için bakın : A. Köklü, **Türkiye'de Para Me-seleleri**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1947, s. 625; H.A. Kuyucak, **Para ve Banka**, İstanbul 1947, s. 273 - 97 ve 340 - 65.
  - 2 Dış ticaretle ilgili veriler için : K. Akmanlar, **Türkiye Dış Ticareti**, İstanbul 1944, s. 8 - 20.

ram Türkiye'de ifyatlar üzerinde etkisini göstermiş ve azalan toplam talebin sonucu olarak TL'nin yurtiçi kıymeti yükselmeye başlamıştır. Nitekim, 1929 yılı 100 kabul edilirse, Ankara geçinme indeksi sayısı 1930 da 92, 1931 de 87, 1932 de 85, 1933 de 76 olmuştur. Aynı düşme temayülü toptan eşya fiyatlarında daha da belirlidir. Yine, 1929 yılı 100 kabul edilirse, İstanbul toptan eşya fiyatları indeksi sayısı 1930 da 76, 1931 de 65, 1932 de 56, 1933 de 49 olmuştur. Yurtiçinde büyük fiyat düşüşlerine rağmen, yabancı döviz ve altının fiyatı yükselmekte devam etmiştir. Bu, diğer ülkelerde fiyatlar genel seviyesinin daha da büyük düşüşler göstermesiyle, birikmiş dış borçların ödenmesi zorunluğuyula ve Türkiye'de (özellikle kendi kendine yeterli, parasal olmayan kesimde) geleneksel altın talebinin gelir elâstikliğinin büyük olmasıyla açıklanabilir. Nitekim 1930 da, 1929 yılma oranla yurt içi fiyatlar büyük bir düşüş gösterdiği halde İngiliz Sterlininin TL itibariyle fiyatı yüzde 3.3, Amerikan dolarının TL fiyatı yüzde 2.2, altının TL itibariyle fiyatı yüzde 4.9 yükselmiştir. İngiltere'nin 1930 yılında altın standardından ayrılması, İngiliz Sterlininin devalüasyonu ve Türkiye'nin dış ticaret bilâncosunun Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana ilk defa 1930 yılında alacaklı bakiye vermesi de, bunu izleyen yıllarda TL'nin dış kıymeti'nin yükselmesini sağlayamadı³. Aynı şekilde altın fiyatları da yükselmeye devam etmiştir.

1923 - 32 döneminin önemli bir parasal olayı da T. C. Merkez Bankasının bu dönemde kurulmuş olmasıdır. Böylece para arzının elâstikliği ve parayla ilgili verilerin tek kaynaktan elde edilmesi sağlanmış olmaktadır⁴.

Para Arzı ve Fiyatlar : 1933 - 73

Tablo 1, 1933 - 73 yılları arasında fiyat hareketlerini göstermektedir. Fiyat seviyesini tâyinde en güvenilir veri GSMH zımnı fiyat indeksidir. Fakat Türkiye'de bu veriye ancak 1948 - 73 dönemi için

3 Gerçi İngiliz sterlininin TL itibariyle fiyatı 1931 de düşmüştür. Fakat bu nisbi düşüş, Sterlinin altın muhtevassındaki nisbi düşüşten daha küçüktür.

4 Merkez Bankasının kuruluşuna yol açan sebepler için: Selim İlkin, **Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının Kuruluşu**, Türk İktisat Tarihi Semineri Tebliği, Ankara, 1973.

sahibiz. 1933 - 48 dönemi için İstanbul toptan eşya fiyatları indeksi ile Ankara geçinme indeksi ortalamasından faydalandık. 1933 - 73 döneminde fiyatlar yüzde 2390 yükselmiştir. Bu yıllar arasında 1940-43, 1954 - 59 ve 1970 - 73 olmak üzere 3 enflasyon dönemi ortaya çıkmaktadır (Tablo 6 da asteriksli yıllar). Türkiye'de yapılan üç önemli devalüasyonun (1946, 1958, 1970) bu enflasyonlarla aynı zamana rastlaması da dikkati çekmektedir.

Fiyat hareketlerini açıklamak ve paranın miktar teorisinin geçerlik derecesini araştırmak için para arzı üzerinde durmamız gerekir. Bankacılık sisteminin arzettiği para kategorisine girebilecek başlıca malî varlık kalemleri Tablo 2 de gösterildiği gibidir. Bu varlıkların likidite derecelerine göre üç ayrı para tanımına bağlanabilir.

Para tanımı 1 : Banknot + Ufaklık Paralar ($= M_1$)

Para tanımı 2 : Para tanımı 1 — Banka kasalarındaki para + vadesiz ticarî mevduat ($= M_2$)

Para tanımı 3 : Para tanımı 2 + tasarruf mevduatı ($= M_3$)

Türkiye'de bu üç para tanımı dışında kalan mevduat tipi vadeli ticarî mevduat ve resmî mevduattır. Vadeli ticarî mevduatın büyük kısmı ithalât karşılığı olarak mecburen tutulan bloke mevduattır, likiditesi çok küçük olduğu için bir para tanımına dahil edilmemiştir. Benzer şekilde resmî mevduatı da bir para tanımına dahil etmedik, çünkü durumumuzda özel kesimin davranışsal özellikleri önem taşımaktadır ve resmî mevduat toplam mevduatın düşük ve hayli istikrarlı bir yüzdesini teşkil etmektedir. Buna karşılık vadeli tasarruf mevduatını para kategorisine dahil ettik, çünkü vadeli tasarruf mevduatının şimdiye kadar sağladığı en yüksek geliri yılda yüzde 9 dur ve bu faiz haddi, gelir sağlayan alternatif yatırımlardan daha düşüktür. Türkiye'de 1933 - 73 yılları arasında üç ayrı tanıma göre para arzı Tablo 3 de gösterildiği gibidir.

Para talebi reel gelirin, fiyatların ve faiz haddinin bir fonksiyonudur. Fakat yapılan araştırmalar⁵ Türkiye için Keynes anlamında

5 Bakın N. Karacan, "1950 - 67 Yılları Arasında Türkiye'de Para Talebi", *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri*, Cilt 1, İktisat Fakültesi Yayınları, 1971, s. 221 - 39.

TALO 1. Türkiye'de 1933-73 Yılları Arasında Başlıca Fiyat İndeksleri (1948 = 100)

Yıllar (1)	İstanbul Toptan Eşya Fiyatları (2)	Ankara Geçinme İndeksi (3)	Tartılı Fiyat İndeksi (3) = (2) + (3) / (2)	GSMH Zımnî Fiyat İndeksi (5)
1933	17	33	25	
4	17	32	25	
5	19	29	24	
6	21	30	26	
7	22	30	26	
8	21	30	26	
9	22	31	27	
1940	27	34	31	
1	38	40	39	
2	73	67	70	
3	127	98	113	
4	98	100	99	
5	95	101	98	
6	92	97	95	
7	93	99	96	
8	100	100	100	100
9	108	108	108	100
1950	97	103	100	98
1	103	102	103	105
2	104	107	106	107
3	107	112	110	113
4	118	122	120	118
5	127	138	133	132
6	148	153	151	147
7	175	172	174	182
8	202	198	202	208
9	241	243	242	249
1960	254	261	256	257
1	262	263	263	268
2	277	275	276	293
3	288	293	291	310
4	291	301	296	318
5	314	319	317	332
6	331	337	334	353
7	354	358	356	376
8	372	372	372	390
9	395	390	393	411
1970	420	434	427	458
1	487	530	509	541
2	537	609	591	623

Kaynak : (2) ve (3) için T. C. Merkez Bankası, Aylık Bülten; İstanbul Ticaret Odası Mecmuası. GSMH zımnî deflatörü için: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye Milli Geliri ve Harcamaları : 1948 - 72, Ankara 1973.

TABLO 2. Türkiye'de 1933 - 73 Yılları Arasında Tedavüldeki Banknot, Ufaklık ve Bankalardaki Mevduat (Milyon TL)

Yıllar (1)	Tedavüldeki Banknotlar (2)	Tedavüldeki Ufaklıklar (3)	Banka Kasala-		Ticari Mevduat (5)	Tasarruf Mevduatı (6)
			rmdaki Nakit (4)			
1933	144	9	45		61	68
4	146	9	50		60	68
5	149	13	50		62	70
6	155	19	47		75	78
7	164	24	47		92	91
8	165	26	49		101	100
9	229	27	62		98	92
1940	336	29	65		94	97
1	447	30	57		117	107
2	605	31	64		159	130
3	732	32	74		169	137
4	907	32	74		170	168
5	944	36	71		190	226
6	877	38	74		214	274
7	946	36	77		229	365
8	899	62	83		256	407
9	909	70	93		254	470
1950	921	63	97		251	524
1	1,034	43	123		332	662
2	1,190	44	147		438	817
3	1,321	49	169		583	1,027
4	1,461	54	198		730	1,295
5	1,745	60	238		878	1,576
6	2,150	67	282		1,029	2,001
7	2,866	75	333		1,153	2,684
8	3,507	92	440		1,291	3,228
9	3,547	103	557		1,498	3,701
1960	4,184	125	623		1,573	4,167
1	4,584	154	663		1,616	4,513
2	4,907	194	691		1,726	5,280
3	5,198	214	694		1,802	5,991
4	5,979	230	749		1,944	6,740
5	6,800	242	880		2,469	8,504
6	7,597	234	980		2,853	10,862
7	8,531	254	1,116		3,208	13,129
8	9,148	280	1,285		3,988	15,573
9	10,023	289	1,423		4,967	18,625
1970	11,433	304	1,579		5,525	21,407
1	14,759	335	2,270		7,129	27,984
2	17,983	373	2,871		9,572	36,433

Kaynak : T. C. Merkez Bankası, **Aylık Bülten**, Vadesiz Ticari mevduat (1933 - 59) için: Oktay Yenal, "Development of the Financial System", **Four Studies on the Economic Development of Turkey** (ed. Frederic C. Shorter), Franc Cass, 1967, s. 94.

TABLO 3. Türkiye'de 1933 - 73 Yılları Arasında Üç Ayrı Para Tanımına Göre Para Arzı (Milyon TL)

Yıllar	M ₁	M ₂	M ₃
1933	153	169	237
4	155	165	233
5	162	174	244
6	174	202	280
7	188	233	324
8	191	243	343
9	256	292	384
1940	365	394	491
1	507	567	674
2	636	731	861
3	764	859	996
4	939	1,032	1,200
5	980	1,081	1,307
6	915	1,020	1,294
7	982	1,091	1,456
8	961	1,082	1,489
9	979	1,097	1,567
1950	984	1,104	1,628
1	1,077	1,229	1,891
2	1,234	1,474	2,291
3	1,370	1,707	2,734
4	1,515	1,928	3,223
5	1,805	2,322	3,898
6	2,217	2,849	4,850
7	2,941	3,668	6,352
8	3,599	4,363	7,591
9	3,650	4,446	8,147
1960	4,309	5,155	9,322
1	4,738	5,584	10,097
2	5,101	5,991	11,271
3	5,412	6,323	12,314
4	6,209	7,200	13,940
5	7,042	8,334	16,838
6	7,831	9,341	20,203
7	8,785	10,425	23,554
8	9,428	11,672	27,245
9	10,312	13,319	31,944
1970	11,737	15,069	36,476
1	15,094	19,248	47,232
2	18,356	24,176	60,609

Kaynak : Bakım Tablo 2.

bir likidite fonksiyonunun söz konusu olamayacağını göstermektedir. Buna karşılık Türkiye’de para talebi kısa dönemde faiz haddinden bağımsız değişmeler göstermektedir. Fiyat tesirini ortadan kaldırmak için Tablo 3 de gösterilen para meblâğlarını fiyatlar seviyesine bölersek, elde edeceğimiz reel para depoları ile reel gelir arasında yüksek bir korelasyonun varlığı Türkiye için hangi para tanımının geçerli olduğunu gösterecektir. Durumumuzda nisbî bağıntıları ortaya çıkarmak için logaritmik korelasyondan hareket ettik. Bu metodun bir avantajı, regresyon denklemi katsayısının, reel para depoları talebinin reel gelire göre elâstikliğini vermesidir. Bu korelasyon ve regresyon katsayıları Tablo 4 de gösterildiği gibidir.

TABLO 4. Türkiye’de 1933 - 73 Yılları Arasında Reel Gelirle Reel Para Depolar (M'_1 , M'_2 , M'_3) Arasındaki Logaritmik Korelasyon ve Regresyon Katsayıları

	M'_1	M'_2	M'_3
Korelasyon Katsayısı	0.876*	0.968*	0.981*
Regresyon Katsayısı	0.801	0.878	1.295

* $P < 0.001$

Görüldüğü gibi, en büyük korelasyon katsayısı reel belirle M'_3 arasında gerçekleşmektedir. Diğer iki halde regresyon katsayılarının birimden küçük olmasına karşılık M'_3 halinde para talebinin gelir elâstikliğinin birimden büyük olması da M_3 ün açıklayıcı para arzı olarak kabulünü gerektirir.

Yukarıdaki üç tip para arzını, bunlara ait gelir tedavül hızının zaman içinde gösterdiği istikrar bakımından da teste tâbi tutabiliriz. Tablo 5, bu üç tedavül hızına ait aritmetik ortalamayı, varyansı ve

TABLO 5. Türkiye’de 1933 - 73 Yılları Arasında Üç Tip Para Arzının Gelir Tedavül Hızının (V_1 , V_2 , V_3) Aritmetik Ortalaması, Varyansı ve Değişkenlik Katsayısı

	V_1	V_2	V_3
Aritmetik Ortalama	9.27	7.87	4.95
Varyans	1.81	1.29	1.01
Değişkenlik Katsayısı	0.145	0.144	0.203

TABLO 6. Türkiye'de 1933 - 73 Yılları Arasında Para Arzı, Fiyat İndeksi, Reel Gelir ve Bunların Artış Hızı

Yıllar	M ₃ (Milyon TL)	M ₃ ün Artış Hızı (%)	Fiyatlar Seviyesi (1948=100)	Fiyatların Artış Hızı (%)	1948 Fiyat- ları ile Millî Gelir (Milyon TL)	Gelirin Artış Hızı (%)
1933	237	—	25	—	5,728	—
4	233	-1.7	25	0.0	5,988	4.5
5	244	4.7	24	-4.0	6,111	2.0
6	280	14.8	26	8.3	6,483	6.1
7	324	15.7	26	0.0	6,497	0.2
8	343	5.9	26	0.0	7,038	8.3
9	384	12.0	27	3.8	7,420	5.4
1940	491	27.9	31	14.8*	7,690	3.6
1	674	37.3	39	25.8*	7,528	-2.1
2	861	27.7	70	79.5*	7,888	4.8
3	996	15.7	113	61.4*	7,251	-8.1
4	1,200	20.5	99	-12.4	7,166	-1.2
5	1,307	8.9	98	-1.1	7,942	10.8
6	1,294	-1.0	95	-3.1	7,755	-2.4
7	1,456	12.5	96	1.0	7,748	-0.1
8	1,489	2.3	100	4.2	8,815	13.8
9	1,567	5.2	100	0.4	7,828	-11.2
1950	1,628	3.9	98	-2.1	9,098	16.2
1	1,891	16.2	104	6.4	10,496	15.4
2	2,291	21.2	107	2.7	11,393	8.5
3	2,734	19.3	113	4.8	12,665	11.1
4	3,223	17.9	118	4.7	11,461	-9.5
5	3,898	20.9	132	11.7*	12,334	7.6
6	4,850	24.4	147	11.8*	13,169	6.7
7	6,352	31.0	182	23.3*	13,989	6.2
8	7,591	19.5	208	14.3*	15,664	12.0
9	8,147	7.3	249	19.9*	16,312	4.1
1960	9,322	14.4	257	3.3	16,677	2.2
1	10,097	8.3	268	4.1	16,740	0.4
2	11,271	16.3	293	9.5	17,808	6.4
3	12,314	9.3	310	5.7	19,191	7.8
4	13,940	13.2	318	2.6	20,075	4.6
5	16,838	20.8	332	4.3	20,917	4.2
6	20,203	20.0	353	6.4	22,687	8.5
7	23,554	16.6	376	6.5	23,558	3.8
8	27,245	15.7	390	3.9	25,009	6.1
9	31,944	17.2	411	5.3	26,781	7.1
1970	36,476	14.2	458	11.4*	28,415	6.1
1	47,232	29.5	541	18.1*	31,029	9.2
2	60,609	28.3	623	15.2*		

* Enflasyon yılları.

Kaynak: Tablo 1 ve Tablo 3. Reel gelir (1933 - 48) için: Oktay Yenal, Op. Cit., s. 103.

değişkenlik katsayısını göstermektedir V_3 e ait değişkenlik katsayısının V_1 ve V_2 ye ait değişkenlik katsayılarından büyük ve büyüklüğünün önemli olması, *kısa dönemde* fiyatları açıklayan bir miktar teorisi değişkeni olarak M_3 ün önemini azaltmaktadır. M_3 ün miktar teorisi çerçevesi içinde kısa dönemde fiyat hareketlerini açıklamadaki yetersizliği çeşitli örneklerle gösterilebilir. Meselâ 1943 yılında para arzının artış hızı yüzde 15.7, gelirin artış hızı —8.1, buna karşılık fiyatların artış hızı yüzde 61.4 dür. 1944 yılında para arzının artış haddi yüzde 20.5, gelirin artış hızı yüzde —1.2, buna karşılık fiyatların artış hızı —12.4 dür. 1959 yılında para arzı artışı yüzde 7.3, gelirin artış hızı 4.1, fiyatların artış hızı 19.9 dır. 1965 yılında para arzı artışı yüzde 20.8, gelirin artış hızı 4.2, fiyatların artış hızı 4.3 dür. Örnekler daha da arttırılabilir. Türkiye’de paranın miktar teorisinin kısa dönemde geçerlik derecesini görmek için Tablo 6 da M_3 ün, fiyatların ve gelirin artış hadleri arasındaki bağıntı gözden geçirilebilir.

Buna karşılık, paranın miktar teorisi Türkiye’de *uzun dönemde* fiyat hareketlerini iyi açıklamaktadır. 1933-73 dönemini Tablo 7 de olduğu gibi, enflasyon yılları ve fiyatlar bakımından normal yıllar olmak üzere dönemlere ayırarak incelersek, para arzının artış haddi ile fiyatların artış haddi arasında daha yakın bir bağıntı buluruz.

TABLO 7. Türkiye’de 1933 - 73 Yıllarında Dönemler İtibariyle Para Arzının, Fiyatların ve Gelirin Artış Hadleri

Dönemler	M_1 in Artış Haddi (%)	M_3 ün Artış Haddi (%)	Fiyatların Yıllık Artış Haddi (%)	Gelirin Yıllık Artış Haddi (%)
1933 - 39	9.0	8.4	1.3	4.4
1940 - 43	31.4	25.9	43.0	-0.6
1944 - 53	6.0	10.6	0.3	5.8
1954 - 59	17.8	20.9	14.1	4.3
1960 - 69	10.9	14.6	4.9	5.1
1970 - 72	21.2	23.8	14.9	6.9

1933 - 73 dönemini bir bütün olarak ele alırsak, bu dönemde M_1 yılda ortalama 13.4 kadar artmıştır. Bu artışın yüzde 8.8 kadarlık kısmı ortalama yıllık fiyat artışlarıyla, yüzde 4.5 kadarlık kısmı ortalama yıllık reel gelir artışlarıyla, yüzde 0.1 kadarlık kısmı atıl para depolarındaki artışla (paranın tedavül hızındaki düşüşle) açıklanabilir.

Mali Varlıkların Strüktürü

Bir ferdin tutabileceği en önemli mali varlıklar nakit (banknot ve ufaklık para), çeke tâbi mevduat ve tasarruf mevduatı hesabındaki para, şirket ve devlet tahvilleri, şirket hisse senetleri ve nakit kıymeti haiz sigortalardır. Bir ülkedeki malî varlıkların birleşimi gelişme süreci boyunca şekil değiştirir ve belli bir anda malî varlıkların birleşimi ekonominin malî strüktürün belirler.

“Uzun dönem tahlilinde, para arzındaki optimal büyümenin, gelir trendinin, hatta gelir ve borç trendinin basit bir fonksiyonu olduğunu farzetmek hatadır. Para arzındaki gerekli büyüme, gelirin artışına, öz kaynaklar dışında (özellikle uzun - vadeli kıymetli evrakla) finanse edilen harcamaların nisbî payına, harcama birimlerinin vasıtasız ve vasıtalı malî varlıklara olan nisbî talebindeki artışa ve çıkarıkları vasıtalı borç senetleri paraya rakip olan malî mutavassıtların gelişmesine bağlı olarak yüksek veya düşük, hatta negatif olabilir”⁶.

Tablo 8, Türkiye’de 1970 yılı sonunda başlıca malî varlıkların tutarını ve toplam malî varlıklar içindeki nisbî payını göstermektedir. Tablo hazırlanırken hesaplama kolaylığı sağlamak için bazı basitleştirici varsayımlara başvurulmuştur. Meselâ, tahvil ve hisse senetleri, İstanbul Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsasında kayıtlı tahvil ve hisse senetleri tutarından banka portföylerindeki tahviller çıkarılmak suretiyle elde edilmiştir. Emekli Sandığı fonları, bilânçoşundaki aktif kalemleri toplamına, ve Sosyal Sigortalar Fonu, bu kurumun kuruluşundan bu yana toplanan primlerle ödenen tazminat arasındaki farkların toplamına eşit sayılmıştır. Hayat sigortasını, na-

6 J. Gurley and E. Shaw, “Financial Aspects of Economic Development”, *American Economic Review*, Sept. 1955, s. 531.

kit olarak kıymetlendirme güçlüğü ve toplam varlıklar içinde nisbî payının çok küçük olması yüzünden⁷ hiç gözönüne almadık. Mevduat başlığı altında resmî mevduat ve bankalar arası mevduat dışında toplam mevduat yer almaktadır.

TABLO 8. 1970 Yılı Sonunda Türkiye'de Mevcut Malî Varlıklar ve Bunların Yüzde Dağılımı

	Kıymeti (Milyon TL)	Toplam içindeki Yüzdesi
A. Para ve Mevduat	44,171	75.6
1. Merkez Bankası Bonknotları	11,601	19.9
2. Ufaklık Para	249	0.4
3. Mevduat	32,321	55.3
B. Kıymetli Evrak	9,712	16.6
1. Tahviller	9,138	15.6
2. Hisse Senetleri	574	1.0
C. Sigorta Fonları	4,453	7.8
1. Sosyal Sigortalar	2,610	4.5
2. Emekli Sandığı	1,933	3.3

Kaynak : T. C. Merkez Bankası, **Aylık Bülten**; Devlet İstatistik Enstitüsü, **Aylık İstatistik Bülteni**.

Tablo 8, Türkiye'nin malî strüktüründe bankacılık sisteminin çok önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Toplam malî varlıkların yüzde 75.6 sını para ve mevduat teşkil ederken, yüzde 16.6 sını kıymetli evrak ve yüzde 7.8 ini sigorta fonları teşkil etmektedir. Para ve mevduatın nisbî payının zaman içinde azalması gerekirken Türkiye'de tersine bir eğilim kendini göstermektedir. 1962 yılında para ve mevduatın toplam malî varlıklar içindeki nisbî payı yüzde 73.7 olduğu halde, bu oran 1970 de 75.6 ya yükselmiştir. Fakat banknot ve ufaklık paranın nisbî payı 25.6 dan yüzde 20.3 e düşer-

7 1970 yılında hayat sigortası rezervleri toplam malî varlıkların onbinde 5'i civarındadır.

ken, mevduatın nisbî payı yüzde 48.1 den yüzde 55.3 e yükselmiştir. Kıymetli evrakın toplam malî varlıklar içindeki nisbî payı da 1962 - 70 yılları arasında yüzde 10.1 den yüzde 16.6 ya yükselmiştir. Buna karşılık, 1962 yılında toplam malî varlıkların yüzde 16.6 sını teşkil eden sigorta fonları, 1970 de yüzde 7.8'e düşmüştür. Son gelişmeler karşısında, önümüzdeki yıllarda kıymetli evrakın nisbî payının daha da artacağı tahmin edilebilir.

Kredi Strüktürü

Gerek plânlama öncesi, gerek plânlı dönemde uygulanan kredi politikasında göze çarpan önemli bir özellik, ikraz edilebilir fonlar piyasasının farklılaştırılmış olmasıdır. Farklılaştırma büyük ölçüde idarî kontrolların ve eksik rekabetin bir sonucudur. Malî sistemin direkt kontrollerle idaresi, fonların plânlanmış yatırım alanlarına yönelmesi amacını gütmekte, ve çok defa denge seviyesinin altında faiz hadlerinde belli kesime kararnamelele, farklılaştırılmış reeskont hadleri gibi araçlarla fon tahsis edilmektedir. İktisadî Devlet teşebbüsleri borçlarının büyük kısmı ve tarımsal kredilerin bir kısmı bu kategoriye girmektedir. Meselâ 1961 yılında Merkez Bankasının devlet kesimine verdiği kısa vadeli kredilerin hepsinin yüzde 0.5 faiz haddinde 100 yıl süreli hazine bonoları haline dönüştürülmesi - bu konudaki zihniyetin tipik bir örneğidir⁸. Kredi piyasasının piyasa - dışı kriterlerle farklılaştırılması iki bakımdan tenkit edilebilir : (1) İktisadî faaliyetlerin alternatif maliyetini mukayese etmek zorlaşır, (2) düşük faiz haddi politikası, enflasyon hallerinde uygun bir para politikası uygulamayı imkânsız hale getirebilir⁹. Bu politika yerine projelere sübvansiyon verilmesi, yatırımların alternatif maliyetini karşılaştırmak bakımından tercih edilmelidir. Kaldı ki, düşük faiz haddinden kredi alanların, bu krediyi verdikleri amaç için kullanıp kullanmadıklarını kontrol güçlüğü daima vardır.

8 Oktay Yenal, "Development of the Financial System", **Four Studies on the Economic Development of Turkey** (ed. Frederic C. Shorter), France Cass, 1967, s. 123.

9 Maxwell J. Fry, **Sectoral Investment and Credit Policies in Turkey**, Ankara, 1970, s. 4.

Bu zorunluk plânlarda da kabul edilmiş, faiz hadleri yoluyla idarî kontrolların kaldırılması, bunların yerine fonların kesimler arası gerekli akımını sağlayacak yeni kredi kuruluşlarının yaratılması ve mevcutların yeniden düzenlenmesi öngörülmüştür¹⁰. Fakat yeterli gerçekleşme sağlanamadığı gibi, her kesim için gerekli fon miktarı da saptanmamıştı ve alınması gerekli tedbirler de zaman içinde tutarlık göstermemektedir. Meselâ 1963 yılı programı, kredilerin sektörlerarası dağılımının kalitatif ve kantitatif kontrol tedbirleriyle gerçekleştirilmesini öngörüyordu. Tarım ve ihracat öncelik tanınan kesimlerdi¹¹. Fakat tecrübeler tarım ve sanayiye tahsis edilen kredilerin yetersizliğini, ticaret ve inşaat kesimlerine ayrılan fonların ise hayli büyük olduğunu göstermiştir¹².

Kısaca, kredi piyasasında devlet kesimi ve özel kesimin kredi olanakları üzerinde de durmak gerekir. Devlet kesimi, özel kesime oranla kredi piyasasında daha düşük maliyetle ve büyük miktarlarda kredi sağlama olanaklarına sahiptir. Bu sonucu doğuran sebepler arasında Devlet Yatırım Bankasının iktisadî devlet teşeküllerine özel şartlarla sağladığı kredileri, tasarruf bonolarının devlet kesimine düşük faizle sağladığı hasılatı, sosyal sigorta kurumlarının, özel malî şirketlerin fonlarının oldukça büyük bir kısmını düşük faizli devlet tahvilleri şeklinde tutmaları zorunluğu sayılabilir. Özel ticaret bankaları bile, toplam mevduatlarının yüzde 30 a yakın bir oranını devlet kesimi borçları şeklinde tutmak zorunluğunu duymaktadır.

Tablo 9, ilk iki plân döneminde sabit satılma gücüyle kredilerin kesimler arasındaki dağılımını, ve her kesimin elde ettiği kredilerin o yıla ait toplam krediler içindeki yüzde payını göstermektedir. Tablonun incelenmesiyle görülebileceği gibi, toplam krediler içinde en büyük pay ticarî kredilere aittir; buna karşılık, en hızlı artış gösteren meslekî krediler olmuştur. Sektörleri aldıkları kredi itibarıyla ortalama yıllık artışlara göre sıralarsak meslekî kre-

10 Devlet Plânlama Teşkilâtı, **Birinci Beş Yıllık Pân**, Ankara, 1963, s. 452.

11 Devlet Plânlama Teşkilâtı, **1963 Yılı Programı**, Ankara 1962, s. 275.

12 Devlet Plânlama Teşkilâtı, **1965 Yılı Programı**, Ankara 1964, s. 336.

TABLO 9. Türkiye'de 1963 - 73 Yılları Arasında 1968 Yılı Satılma Gücüyle Kredilerin Kesimler Arasındaki Dağılımı (Milyon TL)

Yıllar	Ticari Krediler	Tarımsal Krediler	Kalkınma ve Yatırım Kredileri	İpotek Karşılığı Krediler	Mesleki Krediler	Toplam Krediler
1963	10,906 (66.4)*	3,052 (18.6)	434 (2.6)	1,777 (10.8)	255 (1.6)	16,424 (100.0)
4	11,572 (46.4)	3,700 (14.8)	7,316 (24.9)	2,029 (8.1)	303 (1.3)	24,920 (100.0)
5	15,012 (52.1)	3,806 (13.2)	7,500 (26.0)	2,135 (7.4)	368 (1.3)	28,821 (100.0)
6	18,144 (52.6)	5,059 (14.7)	8,679 (25.1)	2,162 (6.3)	472 (1.3)	34,516 (100.0)
7	20,584 (53.8)	5,818 (15.2)	9,116 (23.8)	2,148 (5.6)	608 (1.6)	38,274 (100.0)
8	21,066 (50.5)	7,450 (17.9)	10,268 (24.6)	2,174 (5.2)	777 (1.8)	41,735 (100.0)
9	20,219 (46.8)	8,480 (19.6)	11,263 (26.1)	2,300 (5.3)	922 (2.2)	43,184 (100.0)
1970	20,038 (45.6)	8,167 (18.6)	12,475 (28.4)	2,325 (5.3)	944 (2.2)	43,949 (100.0)
1	21,584 (51.0)	6,790 (16.0)	10,925 (25.8)	2,149 (5.1)	914 (2.1)	42,362 (100.0)
2	25,474 (56.5)	6,786 (15.1)	9,818 (21.8)	2,038 (4.5)	963 (2.1)	45,079 (100.0)

* Parantez içindeki rakkamlar o yıla ait yüzde dağılımı göstermektedir.
Kaynak: T. C. Merkez Bankası, Aylık Bülten (1963 - 73).

dilerin yüzde 15.9, ticari kredilerin yüzde 9.9, tarımsal kredilerin yüzde 9.3, kalkınma ve yatırım kredilerinin yüzde 3.8 (veri yeter-sizliği yüzünden çok düşük görünen 1963 yılı hesaplama katılmamıştır), ipotek karşılığı kredilerin yüzde 1.6 arttığını görürüz. Yıllık artış hızı yüzde 15.9 olan mesleki krediler mutlak rakkamlar itiba-

riyle o kadar küçüktür ki, 10 yıllık süre içinde meslekî kredilerin toplam krediler içindeki nisbî payı yüzde 1.6 dan ancak yüzde 2.1 e yükselmiştir. Buna karşılık yatırım kredilerinin gerek toplam krediler içindeki payı, gerek ortalama yıllık artış haddi itibariyle yetersiz olduğunu görmekteyiz.

Faiz Hadleri

Az gelişmiş ülkelerin özelliklerinden biri de, teşkilâtlı bir para piyasası yanında, teşkilâtsiz ve faiz haddinin hayli yüksek olduğu bir para piyasasının varlığıdır. Bu ülkelerin teşkilâtsiz para piyasalarında faiz haddinin parasal âmiller tarafından değil, reel âmiller tarafından tâyin edildiği gösterilebilir¹³.

İkraz edilen fonların birim maliyeti; likiditeden vazgeçmenin bedeli *artı* idare masrafları ve risk karşılığından oluşur. Piyasa faiz haddi bu üç unsurun toplamını aşarsa, bir monopolcu kârını da içine alır. Az gelişmiş ülkelerde genellikle gelirin büyük kısmı tarım kesiminde elde edilir, ve bu kesimde faiz haddi içindeki idare masrafları ve risk karşılığının, bunun sonucu olarak da faiz haddinin yüksek olmasını gerektiren sebepler vardır.

Az gelişmiş ülkelerin tarım kesiminde özel ikrazların idare maliyeti yüksektir; çünkü (1) mukriz ikrazları idare etmek kapasitesini tam kullanamaz, (2) tam kullansa bile ikraz edilen para *biriminin* idare maliyeti yüksektir. Mukrizin ikrazları idare etme kapasitesini tam olarak kullanamaması, mukrizin şahsî ikrazlarının hacmiyle yakından ilgilidir. Mukriz ikrazlarını ya borç verdiği kişilerin sayısını arttırarak, ya da mevcut müşterilerini daha fazla borçlanmağa ikna ederek arttırabilir. Mevcut çiftçilerin daha fazla borçlanması için bazı ileri tekniğin istihsale uygulanması, sermayenin marjinal etkinliğinin artması gerekir. Mukrizin ikrazda bulunduğu havalide borçlanan kimse sayısı ancak genel bir iktisadî büyüme sonucunda, ya mevcut arazi daha küçük parçalara bölündüğü, ya da toplam

13 U. Tun Wai, "Interest Rates Outside the Organized Money Markets of Underdeveloped Countries", *IMF Staff Papers*, VI (Nov. 1957), s. 107.

ekim sahası arttığı için gerçekleşebilir. Aynı sonuç belli alanda mukriz sayısı azaldığı için de vukubulabilir, belli borçlu daha az mukriz arasında bölündüğü için ayakta kalan mukrizler ortalama idare maliyeti eğrisinin daha düşük bir noktasında faaliyette bulunabilirler. Fakat belli alanda mukriz sayısının azalması, mukrizler arasında rekabetin şiddetlenmesine, bu da gelişme sürecine (malûmatın süratle yayılmasına, para piyasasıyla ilgili bilgisizliğin azalmasına, çiftçinin ancak belli kişilerden borçlanma geleneğinden kurtulmasına) bağlıdır. Demek ki, az gelişmiş ülkelerde mukrizin ikrazları idare etmek kapasitesini tam kullanmasını önleyen reel sebepler vardır¹⁴.

Şimdi (2) nci şıkkı, yâni az gelişmiş ülkelerde faiz haddini yükseltici bir âmil olarak ikraz edilen para biriminin idare maliyetinin yüksekliğini inceleyebiliriz. Mukrizin (1) her ikrazının hacmi ne kadar büyükse, (2) yaptığı ikrazların ortalama süresi ne kadar uzunsa, (3) mukrizin gereğinde kendine munzam para fonları temin etmesi için gerekli idare masrafları ne kadar küçükse, ikraz edilen para biriminin idare maliyeti de o kadar küçük olur.

Mukrizin her ikrazının hacmi ne kadar büyükse, mukrizin ikraz ettiği her para birimi başına harcayacağı zaman o kadar küçük olur; çünkü ikrazın hacmi artarken mukrizin para birimi başına harcayacağı zaman, munzani ikrazın hacmiyle mütenasip olarak değil, daha az artar; bu da mukrizin zamanının marjinal kıymeti sıfırdan büyük olduğu sürece ikraz edilen para biriminin idare maliyetini düşürür. Fakat çiftçinin daha büyük miktarlarda borçlanması için sermaye ihtiyacının artması (piyasanın büyümesi) gerekir.

Az gelişmiş ülkelerin tarım kesiminde ikrazların idare maliyetini yükselten diğer bir husus da ikrazların süresinin kısa olması, ve genellikle ekimin yapılmasıyla hasat arasındaki devreye inhisar etmesidir; mukrizin fonlarının yılın geri kalan zamanı âtil kalması ikrazın idare maliyetinin bir kaç ay içine dağılmasını gerektirir ve ikrazın idare maliyetini yükseltir. Uzun - dönem yatırılabilir fonlar arz ve talebinin artması kompleks sosyal ve müessesevî değişmelere

14 Anthony Bottomley, "The Cost of Administering Private Loans in Underdeveloped Rural Areas", *Oxford Economic Papers*, XV (July 1963), s. 154 - 8.

bağlıdır; idare maliyetini düşürecek uzun vadeli ikrazlar ancak arz yönünden reeskont kolaylıklarıyla teşvik edilebilir; bundan da büyük sonuçlar beklemek doğru olmaz.

Mukriz ikrazlarını ya kendi kaynaklarından, ya da başka yerden sağladığı kredilerden yapar. İkinci hâl az gelişmiş ülkelerde, hayli dolambaçlı bir borç zincirine, ve ikrazın idare masraflarının yükselmesine yol açar. Çok defa mukriz, gerekli fonu şehirde bir kabzımdan, bir ticaret bankasından v.s. elde etmiştir; bunlar da bu fonu, Merkez Bankasından sağlamış olabilirler; bu borç zinciri daha da uzatılabilir. Önemli olan, bu zincir uzadıkça ikrazın idare masraflarının da yükselmesidir. Bu zincirin halkalarını azaltacak tedbirler araştırılabilir. Meselâ, Merkez Bankasının tarım kesimindeki mukrize vasıtasız olarak tarım kredisi vermesi öne sürülebilir. Fakat çok defa mukriz Merkez Bankasına borç karşılığında kabul edilebilir bir teminat senedi ibraz edebilecek durumda değildir. Mahsulün depolandığını gösteren antrepo senetleri, tapu senetleri v.s. Merkez Bankasıca munzam teminat olarak kabul edilebilir senetlerdir; fakat bu (hizmet ve) senetlerin gelişmesi, ancak ekonominin belli bir gelişme seviyesinden sonra mümkündür .

Sonuç olarak, "fakir ülkelerde ikrazın idare maliyetindeki bir düşüş, iktisadî büyümenin sebebi olmaktan çok, sonucudur"¹⁵ yargısına varılabilir.

Az gelişmiş ülkelerde teşkilâtli para piyasaları dışında faiz haddinin yüksek olması sebeplerinden biri de, faiz haddi içindeki risk payının büyük olmasıdır¹⁶. Bu kesimde yapılan bir ikraz, ya (1) teminat karşılığında, ya da (2) böyle bir teminat olmaksızın yapılır. İkraz yeterli bir teminat karşılığında yapılıyorsa risk payının küçük olduğu söylenebilir. Teminatın tahmini değeri ikraza nispetle ne kadar büyükse, risk payı da o kadar küçük olur. Fakat az gelişmiş ülkelerde, teminatın satılabilme imkânları ve teminatın piyasa değerindeki dalgalanmalar özel meseleler çıkarır.

15 *İbid.*, s. 162.

16 Anthony Bottomley, "The Premium for Risk as a Determinant of Interest Rates in Underdeveloped Rural Areas", *Quarterly Journal of Economics*, LXXVII (Nov. 1963), s. 637 - 48.

Bu ülkelerde çiftçinin gösterebileceği en önemli teminat toprak, sermaye teçhizatı gibi sabit varlıklardır. Fakat bunların satılabilme imkânları sınırlıdır : Toprak çok defa tapu senedine bağlanmamıştır; bu yüzden de toprak şüpheli bir teminattır; çoğu halde de dinî inançlar, komşusunun malını satmalmayı yasaklayabilir. Yine, az gelişmiş ülkelerde çiftçiler teminatın değerinin düşmesini önleyecek tedbirleri almazlar, veya alacak durumda değillerdir : teminatın teçhizat olması halinde yedek parça yokluğu, teminatın mahsul olması hâlinde depolama hizmetlerinin gelişmemiş olması, teminatın hasat edilecek mahsul olması hâlinde fiyatların düşme ihtimâli teminatın değerini idameyi imkânsız hâle getirebilir¹⁷.

İkraz münasip bir teminat karşılığında yapılmıyorsa, faiz haddi içindeki risk payı borçlunun ödeme kabiliyeti ile ters orantılı olarak değişir. Çiftçinin ödeme kabiliyeti de geniş ölçüde hasat mevsiminde elde edeceği gelirle asgarî geçimini sağlayacak gelir arasındaki farka bağlıdır. Bu fark ne kadar büyükse borcun ödenme ihtimali o kadar büyük, faiz haddi içindeki risk payı o kadar küçüktür. Fakat bu fark, ülkenin gelişme derecesine göre değişir; ancak ülke geliştikçe bu farkın da büyümesi beklenebilir. "... yüksek faiz haddi düşük produktivite seviyesinin sonucudur. İktisadî büyüme sırasında faiz hadleri kendiliğinden düşer ... ve iktisadî büyümenin daha fazla hızlanmasını sağlar"¹⁸.

Durum, ikraz edilebilir fonlar arz ve talebi yönünden de ele alınabilir. Az gelişmiş ülkelerin teşkilâtlı para piyasaları dışında faiz haddi yüksektir, çünkü ikraz edilebilir fonlar talebi arzına oranla büyüktür. Fon talebi büyüktür, çünkü ortalama borçlunun geliri düşüktür; borçlu işinin gerektirdiği finansmanı carî gelirinden sağlayacağı artılla karşılayamaz. İkraz edilebilir fonlar arzı küçüktür; çünkü ülkenin geliri düşüktür; bu kesimde yapılan tasarrufun bir kısmı da teşkilâtsiz para piyasasına girmemektedir, çünkü tasarrufların akacağı malî ve aracı müesseseler gelişmemiştir¹⁹.

Bu mülâhazalar Türkiye için de geçerlidir. Türkiye'de de teşkilâtlı ve teşkilatlanmamış para piyasalarında faiz hadleri arasında

17 *Ibid.*, s. 639.

18 *Ibid.*, s. 644.

19 U. Tun Wai, *Op. Cit.*, s. 108.

büyük farklar vardır. Teşkilatlanmamış para piyasalarında hüküm süren çok yüksek faiz hadlerine karşılık, teşkilâtlı para piyasasının önemli bir özelliği; faiz hadleri strüktürünün çok karmaşık ve farklılaştırılmış olmasıdır. Faiz hadleri banka ikrazlarında ve banka dışındaki ikrazlarda farklı olduğu gibi, banka kredileri de ikrazın vadesine, plânda önceliğe sahip olup olmamasına ve verildiği bankaya göre değişmektedir. Önceliğe sahip krediler, diğer kredilerden yüzde 1.5 daha düşük bir faiz haddinden elde edilebiliyordu, ve bu gibi ikrazlar için reeskont haddi, diğer senetlere uygulanandan yüzde 2.25 daha düşüktü. Açık kredi, kefalet mukabili kredi ve iskonto kredisi komisyon yükletilmeksizin, diğerleri komisyonlu olarak verilmekteydi. Faiz hadlerinin piyasa tarafından tâyin edilmesi gerektiği fikrine ilk defa 1969 yılı programında dönülmüştür²⁰. 1970 yılı programı bu fikri daha etraflı şekilde ele almaktaydı.

“Faiz politikasında temel ilkeler, cari faiz hadlerinin ekonomik faize imkân ölçüsünde yaklaştırılması ve ekonomi içinde farklı faiz uygulamasından kaçınılmasıdır.

Desteklenecek ekonomik faaliyet dallarında ucuz faizle kredilendirmeye karar verilmesi halinde faiz haddinde ayarlama yapma yerine belli fonlardan aradaki farkın kapatılması yoluna gidilecektir. 1968 Program kararname-siyle Merkez Bankasında bütçeden sağlanan kaynaklarla tesis olunan “Selektif Kredi Fonu” bu tip bir uygulamaya imkân vermektedir.

Bugüne kadarki ucuz faizli kredi uygulaması sadece Hazine ve Merkez Bankası kaynaklarıyla sınırlı kalmış, banka sistemi kaynaklarından bu tip kredilere kayma sağlanamamıştır.

Ekonomik faiz uygulamasına geçildikten sonra desteklenecek bölge, sektör ve faaliyet dallarına selektif kredi fonundan sübvansiyon şeklinde ucuz faizli kredi verilmesi halinde hem bu tip faaliyetlerin bankaların kredi fonlarından karşılanması, hem de destekleme politikalarının açık maliyetlerinin tespiti mümkün olabilecektir”²¹.

20 Devlet Plânlama Teşkilâtı, 1969 Yılı Programı, s. 100 - 101.

21 Devlet Plânlama Teşkilâtı, 1970 Yılı Programı, s. 99.

Türkiye'de teşkilatlanmamış para piyasasının alanım küçültecek ve bu piyasada faiz haddini düşürecek reel güçlerin gelişmesi zamana bağlı olduğu gibi, teşkilâtlı para piyasasında piyasa güçleri tarafından tâyin edilmiş rasyonel bir faiz hadleri strüktürünün gerçekleşmesi de bir zihniyet değişikliğine ve sermaye piyasasının kurulmasına bağlı gözükmektedir.

Bankalar ve Mevduat

Gelişmiş batı ülkelerinin aksine, alışverişlerin çekle yapılması geleneği doğmadığı için Türkiye'de bankalar, halkın günlük ödemelerde kullanacağı banka parasını yaratmazlar. Buna karşılık başlıca fonksiyonları, halkın parasını saklamak (veya halk için düşük gelir getiren bir yatırım sağlamak) ve kredi ihtiyacının büyük bir kısmını karşılamaktır.

Türkiye'de 1923 yılında tarımsal kredi veren 1 devlet bankası, özel ticaret bankası niteliğinde 14 yabancı ve 8 yerli banka bulunmaktaydı. Sanayi kredisi veren bir bankanın bulunmaması ve bu tip krediye duyulan ihtiyaç 1924 de Türkiye İş Bankasının, sanayi kredisi veren bir devlet bankasının bulunmaması 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankasının, mesken kredisi veren bir devlet bankasının bulunmaması da 1929 da Emlâk ve Eytam Bankasının kurulmasına yol açmıştır. Mahallî banka olarak da, Cumhuriyetten önce kurulan Adapazarı Türk Ticaret Bankası ve Akşehir Bankasına ek olarak 1924 de Akhisar Tütüncüler Bankası kurulmuştur. 1926 yılına gelindiğinde 11 mahallî Anadolu bankası ve 17 yerli - özel banka bulunmaktaydı. Türkiye'de bankaların toplam mevduatı üstüne 1929 da yapılan ilk araştırmaya göre, bu tarihte toplam mevduat 112.6 milyon liraydı, ve bunun 49.1 milyon lirası yerli - özel bankalarda toplanmıştı²².

Türkiye'de bankacılık hızlı bir gelişim göstermiştir. Nitekim 1923 - 73 yılları arasında 53 banka kurulmuştur ve 1972 yılı sonunda mevcut bankaların şube sayısı 3,680 dir ve bu bankalarda 77,979

²² Bu konuda fazla bilgi için : Oysa Silier, 1923 - 35 **Döneminde Türkiye'de Bankalar ve Bankacılık**, Türk İktisat Tarihi Semineri Tebliği, Ankara, 1973; Burhan Ulutan, **Bankacılığın Tekâmülü**, Ankara, 1957, s. 137 - 86.

kişi çalışmaktadır. 1972 sonunda toplam mevduat 70.9 milyar TL na ulaşmıştır ve toplam mevduat son 10 yıl içinde sabit satım alma gücüyle yüzde 227 bir artış göstermiştir. Bu toplam mevduatın yüzde 63.1 ini tasarruf mevduatı, yüzde 16.9 unu ticarî mevduat, yüzde 10.0 unu resmî mevduat ve yüzde 10.0 unu bankalararası mevduat teşkil etmektedir. Son 10 yıl içinde sabit satım alma gücüyle tasarruf mevduatı yüzde 216, ticarî mevduat yüzde 305, resmî mevduat yüzde 107, bankalararası mevduat yüzde 1414 bir artış göstermiştir.

1972 yılı sonu itibariyle 70.9 milyar liralık toplam mevduatın 45.5 milyarlık kısmı vadesiz, 25.4 milyarlık kısmı vadeli mevduat şeklindedir. Vadeli mevduat zaman içinde daha hızlı bir artış kaydetmiştir. Nitekim son 10 yıl içinde sabit satım alma gücüyle vadeli mevduat yüzde 562, vadesiz mevduat yüzde 154 artmıştır. Vadeli mevduatın gösterdiği hızlı artış, bankaların uzun vadeli yatırımları finanse etmek kapasitesini artırması bakımından istenir bir sonuçtur.

Toplam mevduat hacminde olduğu gibi mudi sayısında da önemli bir artış olmuştur. 1972 yılı sonunda toplam mudi sayısı 14.8 milyondur ve son 10 yıl içinde yüzde 193 bir artış göstermiştir. Aynı tarihte mudi başına ortalama mevduat 4780 TL dir. Bu rakam, özel kanunlarla kurulmuş bankalarda 4867 TL, özel millî bankalarda 4526 TL, mahallî bankalarda 2153 TL, yabancı bankalarda 11,261 TL dir.

Çok sayıda banka bulunmasına rağmen Türk bankacılığında konsantrasyon derecesi hiç de küçük değildir. 1972 yılında en büyük üç bankamızın (sırasıyla T. C. Ziraat Bankası, Türkiye İş Bankası, Yapı ve Kredi Bankası) toplam mevduat içindeki payı yüzde 59.1, toplam şube sayısı içindeki payı yüzde 46.3, istihdam edilen toplam personel içindeki payı yüzde 48.1, toplam mudi sayısında içindeki payı yüzde 55.9, toplam banka kredisi içindeki payı yüzde 39.1 dir.

Plânlı Dönemde Para Politikası

Gerek birinci, gerek ikinci beş yıllık plân döneminde öngörülen büyüme hadlerinin enflasyona başvurmaksızın gerçekleştirileceği önemle belirtilmiştir :

"Yatırımlar gerçek tasarruflardan yapılacaktır. Plân süresince açık finansman yollarına başvurulmayacak, yıllık tasarruf - yatırım eşitliği sağlanacaktır"²³.

"Özel sektör yatırımlarının gerçekleşmesi, bir yandan otofinansmana ve sermaye piyasasından elde edilecek tasarruflara dayanarak, öte yandan ise ticarî ve başka bankalar ile kredi müesseselerinin kredileri ile beslenecektir. Kamu iktisadî teşekkülleri ise, şiddetle ihtiyaç duyacakları yatırım ve işletme kredileri için kurulacak özel fonlardan faydalanacaklardır"²⁴.

"Kısa dönemde meydana gelebilecek enflasyonist veya deflasyonist yöndeki baskılar yakından izlenecek ve yılı içerisinde alınacak tedbirlerle önlenecek, kısa dönem para politikasının dengeli gelişmedeki rolü devam ettirilecektir"²⁵.

Birinci beş yıllık plânda plânlanan amaçların fiyatı istikrarı içinde gerçekleşmesini sağlamak, bütçe açıklarını önlemek için vergilerin artırılması, vergi strüktüründe vasıtasız vergilere ağırlık verilmesi ve böylece vergi sisteminin gelir esnekliğinin artırılması, carî kamu giderlerinin kısılmasıyla tasarruf sağlanması, iktisadî devlet teşekküllerinin yeniden organize edilmesi öngörülmüştü. Bir sermaye piyasası kurulması, konut kredilerinin kısılması, sanayi kesiminin orta ve uzun vadeli kredi ihtiyacını karşılamak için yeni bankaların tesisi de öngörülen tedbirler arasındadır²⁶.

Öngörülen tedbirlerin pek azı gerçekleştirilebilmiştir; buna rağmen, para arzının hayli sınırlı tutulması, dönem boyunca fiyatları yükseltici tazyiklerin geçici tedbirlerle önlenmesi fiyat artışlarının sınırlı kalmasını sağlamıştır. Bu dönemde fiyatlardaki yıllık ortalama artış yüzde 5.1 dir, ve bu yüzde artış haddi Türkiye için uzun dönem ortalama fiyat artış haddi trendinin altındadır. Bu beş yıllık dönemde en düşük yıllık ortalama fiyat artışı yüzde 2.6, en yüksek yıllık ortalama fiyat artışı yüzde 6.5 dur.

İkinci beş yıllık plânda fiyat istikrarı ve kaynakların etkin şekilde dağılımının para ve kredi politikası vasıtasıyla sağlanması ön-

23 DPT, **Kalkınma Plânı : Birinci Beş Yıl 1963 - 67**, s. 481.

24 *İbid.*, s. 501.

25 DPT, **Kalkınma Plânı : İkinci Beş Yıl 1968 - 72**, s. 111.

26 Ayrıntılar için : Mükerrerem Hiç, **Para Teorisi**, İstanbul, 1969, s. 511 - 32.

görülmüştür. Fiyat istikrarı büyük ölçüde toplam harcamaların kontrolü, iktisadî devlet teşekkülleri fiyat politikası ve fiyat destekleme politikasıyla gerçekleştirilecektir. Para arzının kontrolünü daha esnek ve etkin hâle getirmek için hazine avansı yerine hazine bonosunun ikamesi, açık piyasa işlemlerinin geliştirilmesi plânlanmıştır. Bu dönemde para konusunda beklenen gelişmeler Tablo 10 da gösterildiği gibidir. Gayri safi millî hasılanın yılda ortalama yüzde 7 artmasına karşılık, para talebinin yaklaşık olarak yüzde 7.5 artacağı tahmin edilmiştir.

TABLO 10. İkinci Beş Yıllık Plânda Para Konusunda Beklenen Gelişmeler ve Gerçekleşme (Milyon TL)

Yıllar	Öngörülen			Gerçekleşen		
	Para Talebi*	Kaydı Para + Vadesiz Tasarruf		Para Talebi*	Kaydı Para + Vadesiz Tasarruf	
		Emisyon	Mevduatı		Emisyon	Mevduatı
1968	22,850	9,700	14 850	22,831	9,428	14,688
1969	24,550	10,150	16,200	26,594	10,312	17,705
1970	26,350	10,700	17,650	29,913	11,737	19,755
1971	28,400	11,300	19,300	37,181	15,094	24,357
1972	30,600	12,000	21,100	46,252	18,356	30,767

* Para talebi, bilfiil tedavül eden para, kaydı para ve vadesiz tasarruf mevduatını kapsamaktadır.

Kaynak : DPT, **Kalkınma Plâni : İkinci Beş Yıl 1968 - 72**, s. 112; T.C. Merkez Bankası, **Aylık Bülten**.

Fakat bu dönemin ilk yıllarında para arzı ölçülü tutulduğu halde, özellikle 1971 ve 1972 yıllarında emisyon, öngörülen miktarı yüzde 50 aşmış ve bu da bir talep enflasyonuna yol açmıştır. Emisyondaki hızlı artışın sebebi büyük ölçüde yabancı ülkelerde çalışan yurttaşlarımızın döviz miktarındaki önemli artış ve fiyat destekleme politikasıdır. Fakat, fiyat artışlarını kısmen de maliyetlere bağlamak gerekir. Yüzde 67 oranındaki 1970 devalüasyonu, vasıtahı ver-

giler miktarındaki artış, ve milletlerarası piyasada ham madde ve mamûl fiyatlarındaki hızlı yükseliş, yurt içi fiyatlar seviyesini önemli şekilde etkilemiştir. Bu dönemde fiyatlardaki yıllık ortalama artış yüzde 10.8 dir ve bu yüzde artış haddi Türkiye için uzun dönem ortalama fiyat artış haddinin üstündedir. Bu beş yıllık dönemde en düşük yıllık fiyat artışı yüzde 3.9, en yüksek yıllık fiyat artışı yüzde 18.1 dir.

İkinci beş yıllık plânın önemli bir özelliği de, özel teşebbüsü teşvik ve özel yatırımları istenilen yöne yöneltmek için selektif kredi kontrolleri, yatırım indirimi, hızlandırılmış amortisman sisteminin kabulü, ihracatta vergi iadesi, düşük gümrük tarifeleri gibi tedbirlerle yetinilmeyip, yatırımların finansmanını kolaylaştırmak için kamu gelirlerinden yaklaşık olarak 2.5 milyar TL hk fonun özel kesime transfer edilmesidir.

Sonuç

Türkiye'de 1933 - 73 döneminde parasal bakımdan göze çarpan en önemli özellik yıllık ortalama fiyat artışlarının yüzde 8.8 gibi yüksek bir düzeyde bulunmasıdır. Türkiye hâlen de enflasyonist bir süreç içinde bulunmaktadır. Enflasyonun yükü keyfi şekilde dağılır, enflasyonda fiyat strüktürünün alacağı şekli önceden tahmin etmek çok güçtür, ve enflasyon en fazla ekonomide en zayıf durumdaki zümreleri (sabit nakdî gelir elde edenleri) etkiler. Yine enflasyon, iktisadî gelişmeyi engelleyen spekülâtif muameleleri teşvik eder, tasarrufları istenmeyen yönde etkiler, dış ticaret münasebetlerini keser ve üretimin genel etkinliğini azaltır. Demek ki, gelişmenin sağlam temellere dayanması, enflasyonun önlenmesini gerektirir.

Bir diğer gözlem, Türkiye'de enflasyona yol açan para arzı artışlarının büyük ölçüde Merkez Bankasının devlet kesimine verdiği borçlardan doğmasıdır. Para arzının etkin şekilde kontrolü ve Merkez Bankasının idarî bağımsızlığını koruyabilmesi için, Merkez Bankasının devlet kesiminden doğrudan doğruya devlet tahvili satın alması önlenemez. Devletin parasal alana müdahalesiyle ilgili diğer bir husus da Türkiye'de devletin bu konudaki işlemlerde gayri etkin olduğudur. Faiz hadleri ve selektif kredi kontrolleri konusunda alman başarısız sonuçlar buna örnek olarak gösterilebilir.

Yine, tasarruf eden ve yatırım yapanlar genellikle ayrı kimselerdir. Tasarruf edenler ekseriya yatırım fırsatlarını göremezler, ve yatırım fırsatlarını yakalayanlar ekseriya plânlarını gerçekleştirecek yeterli fonlardan mahrumdurlar. İşte yatırım plânlarının gerçekleşmesi, yatırılabılır fonları tasarruf edenlerden alıp yatırımda bulunacaklara verecek malî aracı müesseselerin (ticaret bankaları, sigorta şirketleri, tasarruf ve ikraz ortaklıkları, tasarruf bankaları v.s.), malî piyasaların (para ve sermaye piyasaları) varlığını gerektirir. Hemen bütün az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de para ve sermaye piyasaları gelişmemiştir. Tasarrufların teşviki ve uzun vadeli yatırımlara akması için özellikle sermaye piyasasının düzenlenmesi, özel tasarrufu emniyet altına alacak yasaların hazırlanması ve uygulamaya girmesi gerekir.